

MALAZGİRT VE ÇEVRESİ YÜZEY ARAŞTIRMASI

Manzikert and Its Vicinity Survey

Rüçhan Arık¹

Öz

Malazgirt'in tarihteki önemi; Anadolu'da, Türkiye Cumhuriyetine kadar uzanan yaklaşık bin yıllık Türkiye tarihinin başlangıcını oluşturmasında yatmaktadır. Malazgirt eski çağlardan beri önemini korumuştur. Kent seyyahların ve araştırmacıların dikkatini çekmiş; şehirde önemli yapıların; cami, kilise, kale, han, hamam gibi varlığı ortaya konmuştur.

Malazgirt, fiziki varlığının dışında, Anadolu Türkleri için simgesel anlam taşımaktadır. Bu denli önemli bir şehirdeki yüzey araştırmamız ilk önce surlar üzerinde yoğunlaşmıştır. Kale çevresindeki çalışmalarda çok sayıda seramik ve sikke bulunmuştur. Ertesi yıl, 1988'deki yüzey araştırmamız Malazgirt çevresinde Esenlik ve Molla Kendi köylerinde devam etmiştir.

Türkiye kimliğinin başlangıç noktası olan Malazgirt şehrinde kısa süreliğine yapılan yüzey araştırması tarihi bakımdan zenginliğini göstermektedir. Uzun yıllar kendi kaderine terk edilen Malazgirt hak ettiği değeri almayı beklemektedir.

Anahtar Kelimeler: Ortaçağ, Malazgirt, Mimari, Seramik

Summary

The importance of Manzikert in history lies in the beginning of the history of Turkey, which dates back nearly a thousand years to the Republic of Turkey in Anatolia.

¹ Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi, Emekli Öğretim Üyesi

Manzikert has maintained its importance since ancient times. The city has attracted the attention of travelers and researchers who indicates the existance of the importance monuments such as, mosque, church, castle, khan, baths.

Apart from its physical existence, Manzikert has symbolic meaning for Anatolian Turks. Our survey in this important city has first concentrated on the walls. Coins and fragments of ceramics were found in the studies around the castle. The following year, in 1998, our surface survey was continued in the environs of Manzikert, Esenlik, Molla and Kendi villages.

The short surface survey in the city of Manzikert which is the starting point of the identity of Turkey shows the richness of Manzikert in terms of history. Manzikert which has been abandoned to its fate for many years, is waiting to have the worth it deserves.

Keywords: Medieval, Manzikert, Architecture, Ceramic.

TÜRKİYE, Selçukluların önderliğinde Asya'dan gelen Türk topluluklarının yerlilerle bazen dövüşerek, bazen ortak iş tutarak kaynaşmasıyla oluşmuştur. Bu "symbiosis", bugünkü toplum sentezinin temelinde yer almıştır. Bu süreçte toplu sürgün, ya da soykırım söz konusu değildir.

1071 Malazgirt zaferi bu sürecin başlangıcı olarak kabul edilir. Simgesel de olsa, başlangıç noktası yer ve olay ile belirlenebilen başka bir ulus, bir-iki istisna dışında yoktur. Bir toplum başlangıç yeri bilinse, orayı yüceltir; dünyaya tanıtır; ziyaret yeri hâline getirir. Malazgirt ise kadere terkedilmiştir.

Aslında 1071 Zaferinden önce Malazgirt gelişmiş bir kent idi (Resim 1). Ermeni kaynaklarında "Manavazakerte", "Manavaz-

kert”, “Manazkert”; Arap kaynaklarında “Manazcird” şeklinde geçmekteydi².

Evliya Çelebi burayı Yezdigird Şah’ın kurduğunu, Acem dilinde “Han Gazanfer Şah Kalesi” dendiğini, Kılıçaslan’ın tamir ettirdiğini, Arapların “Sur-ı Seba” diye adlandırdığını söyler³.

Malazgirt 969’dan beri Bizans İmparatorluğuna bağlı idi ve buradaki 1071 meydan savaşı Selçuklu ve Bizans İmparatorlukları arasında yapılmıştı⁴.

Malazgirt Eski Çağlarda Urartu, Pers; Orta Çağda Bizans ve Ermeni egemenliklerini yaşamış; Selçuklu zaferinden sonra İlhanlı, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Safevî yönetimine geçmiştir.

Safevîlere bağlıyken 1514’te Yavuz Sultan Selim tarafından Çaldıran savaşıyla Osmanlı topraklarına katılan⁵ Malazgirt, Erzurum eyaletine bağlı sancak olmuştur⁶.

Malazgirt beldesi günümüze harap durumda ulaşmıştır. 1655-56 yıllarında burayı ziyaret eden Evliya Çelebi “Kalesi yuvarlak bir tepe üzerinde ve kesme taştandır. Hisarın iç kısmı mamur-

² Malazgirt isminin *etimolojisi* için bkz. V. F. Buchner, “Malazgirt”, *İslam Ansiklopedisi*, c. VII, Maarif Basımevi, İstanbul 1957, s.240.

³ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, cilt 5 (Sadeleştirenler: Tevfik Temelkuran, Necati Aktaş), Üçdal Neşriyatı, İstanbul 1978, s.1446-47.

⁴ Aksarayî, *Müsameretü’l-ahbâr ve müsayeretü’l-ahyâr*, Yay. Osman Turan, T.T.K. Ankara 1944; Malazgirt savaşı üzerine bkz. Ali Sevim, “Malazgirt Savaşı ve Sonuçları”, *Malazgirt Armağanı*, T. T. K. Ankara 1972, s.219-230; Ali Sevim, *Malazgirt Meydan Savaşı*, T. T. K. Ankara 1971; Feridun Dirimtekin, “Selçukluların Anadolu’da Yerleşmelerini ve Gelişmelerini Sağlayan İki Zafer”, *Malazgirt Armağanı*, T.T.K. Ankara 1972, s.231-258; Nejat Kaymaz, “Malazgirt Savaşı ile Anadolu’nun Fethi ve Türkleşmesine Dair”, *Malazgirt Armağanı*, T.T.K. Ankara 1972, s.259-268; Semavi Eyice, *Malazgirt Savaşını Kaybeden IV. Romanos Diogenes (1068-1071)*, T.T.K. Ankara 1971, s.33-62. Faruk Sümer-Ali Sevim, *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*, T. T. K. Yayınları, Ankara 1971.

⁵ Tahsin Yücel, “Malazgirt”, *Türk Ansiklopedisi*, cilt XXIII, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 1976, s.215.

⁶ Ay. yer; ayrıca Evliya Çelebi de Seyahatnamesinin Girişinde Malazgirt’in Erzurum eyaletine bağlı bir sancak olduğunu belirtmektedir (Haz. İsmet Parmaksızoğlu). Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları 506, Ankara 1983, s.152.

dur... Kalenin üç tarafı yüksek olup doğuya bakan bir kapısı var... Kalesi de yer-yer Timur'un tahribine uğramıştır. Şehri o kadar marmur değildir. Tahminen iki bin ev, bir cami, iki medrese, bir küçük hamam, bir han, elli kadar dükkân ve yedi adet sıbyan mektebi var" demektedir⁷.

Evliya Çelebi'den yaklaşık 250 yıl sonra bu bölgeleri inceleyen Harry Finnis Blosser LYNCH, 20.yy. başlarında yayınlanan kitabında bir harita da vererek Malazgirt'in volkanik taşlarla inşa edilmiş iki sıra surla çevrili bir yerleşim yeri olduğunu belirtir (Resim 2). Malazgirt hakkındaki en önemli çalışmadır⁸.

Bu çalışmaya göre Malazgirt, 20.yy. başlarında volkanik taşlarla inşa edilmiş iki sıra surla çevrili bir yerleşim idi. Bu alanın doğu surlarına bitişik İç Kale'nin güneydoğu köşesindeki 8 kenarlı burçtan⁹, tam karşısına rastlayan surlardaki burca kadar uzunluğu 685,8 m; eni 457 m tutan İngiliz ölçüleriyle belirtilmişti.¹⁰

Lynch 19.yy. sonu - 20.yy. başlarında mimarî eserleri şöyle saymaktadır:

Han¹¹: Kullanılmıyordu. Güney cephesinde süslü iki niş vardı. Bu eski yapının yüksek, tonozlu örtüsü; tonoz ortasında ışık ve hava sağlayan kare açıklığı bulunmaktaydı.

Erek Khoran Astvatsatsin Kilisesi¹² hanın batısında idi. İki sıra hâlinde üçer sütunla üç nef ayrılmış; sütunları birbirine bağlayan sivri kemerlerin üzeri tonozla örtülmüştü. Bu üst yapı daha sonra çökmüştü.

⁷ Bkz. Not 2.

⁸ H. F. B. Lynch, *Armenia, Travels and Studies, vol. II*, London 1901, s264-275.

⁹ Lynch a.g.e. s.275, dipnot 2'de bunun büyük ihtimalle 11.yy.dan sonra yapılmış olabileceğini söyler.

¹⁰ Lynch, ölçüleri yard olarak vermiştir. 1 yard=0,9144 m olduğuna göre surlarla çevrili alanın uzunluğu 685,8 m, eni 457,2 m olmak gerekir.

¹¹ Ay.es. s.271.

¹² Bu kilisenin mimarî ve süslemesi hk. Ay.es. s.271-272.

Surb Sargis Kilisesi¹³ güney surları yakınında, 20,11 x 11,88 m boyutlarında bir yapıydı.

Arap Kilisesi¹⁴, Surb Sargis'e kuzeyden bitişik küçük bir şapel idi.

Cami¹⁵, İç Kale'nin hemen altına rastlar ve Bitlis Ulu Cami'sindeki gibi, karşılıklı ikişer destekle enine üç sahna bölünmüş; mihrap önü kubbeyeyle, diğer bölümler sivri kemerlerin desteklediği tonozlarla örtülmüştü. Mihrap mermerlerle, duvar iç yüzleri ise pembe ve siyah taşlarla kaplanmıştı. Caminin bitişğinde de bir medrese veya okul yer almaktaydı.

Lynch'in haritasında surlar içinde dikdörtgene yakın bir alan kaplayan İç Kale ve bunun güneybatı duvarının batı ucunda bir kapı yer almaktaydı. İç Kale'de Lynch'in vakıf dediği bazı binalar ve nereye ait olduğu belirsiz basamaklar bulunmaktaydı¹⁶.

Tüm bu kalıntıları kuşatan ve çift sıralı olduğu anlaşılan surları, aralıklarla yerleştirilen çeşitli planlarda burçlar desteklemektedir.

Surların dışında, kuzeyde ve güneybatıda birer mezarlık; güneybatıdaki içinde de bir cami bulunmaktaydı.

Lynch, hemen tüm kitabelerin kaybolduğunu, surun kuzey cephesinde kalker taşından, çok yıpranmış Arapça bir kitabenin bulunduğunu, bir başka kitabe taşının da kaymakam evi inşasında kullanıldığını belirtmektedir¹⁷.

Buradaki uygarlık mirasını araştırmak, Malazgirt olayını ve cereyan ettiği yeri bunlarla birlikte değerlendirmek yerinde olurdu. Cumhuriyet Dönemi'nin Cumhurbaşkanı Celal Bayar bu konuyla

¹³ Ay.es. s.272.

¹⁴ Ay.yer.

¹⁵ Ay.yer.

¹⁶ Plan için bkz. Ay.es. s.270-71.

¹⁷ Ay.es. s.275, dipnot 2.

ilgilenmişti. Malazgirt'in eski surları içindeki yerleşme kalıntılarını, camileri ve diğer eserleriyle dondurup arkeolojik araştırmaya açmayı; komşu boş arazide modern bir kasaba kurarak halkı oraya nakletmeyi; eski kalıntılar açığa çıkarılıp restore edildikten sonra buraya uygun bir anıt yapılarak bir millî park halinde ziyarete açmayı kararlaştırmıştı.

27 Mayıs 1960'ta bu durdurulmuş; başlanan yapılar tamamlanıp garnizon lojmanı yapılmış; proje iptal edilerek malzemeleri başka yerlere dağıtılmıştı.

1960'lı yıllarda Kültür Müsteşarlığı 1971'deki 900. yıldönümüne yetiştirmek üzere Malazgirt Anıtı için proje yarışması açmış; kazanan projenin uygulanmasına geçilmiş; fakat çeşitli engeller dolayısıyla tamamlanamamıştı.

1986 sonbaharında Malazgirt'e gitmiş; buradan Erzurum'a geçerek Müzede sözü edilen eserleri incelemiştik. İnceleme sonucunda Malazgirt'in, Türklerin Anadolu'ya girişini simgeleyen bir kent olması, yukarıda değinilen çok önem verdiğimiz eserlerin bulunması ile buradaki Bizans ve erken Selçuklu mirasının saptanması gerekçeleriyle bir yüzey araştırması kararına vardık.

O zamanki Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nden gerekli izni aldık; 17 Temmuz - 4 Ağustos 1987 tarihlerinde başkanlığım altındaki Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü öğretim elemanlarından oluşan bir ekiple yüzey araştırmasına giriştik.

Malazgirt Belediyesi'nin Hükümet Konağı ile Karakol arasındaki sokakta 1986'da yaptığı kanalizasyon kazısında çeşitli devirlere ait çok önemli buluntular içeren bir hazine çıkmış ve büyük ölçüde yağmalanmış; geriye kalanlar yetkililerce Erzurum Müzesi'ne teslim edilmişti. Bunlar, Malazgirt'te ele geçen en değerli buluntu grubudur.

Sanat ve tarih açısından bunların da eşsiz ve en ilginç olanı, bir tuğun tepe kısmı parçalarıdır. Bir ağaç mızrak ucunda, "in-situ" denecek kadar birbirine uyumlanmış biçimde bulunmuşlardır (Resim:3). En üstte karşılıklı simetrik ejder çifti yer almakta; ağızlarına bağlı bir orta parçanın izleri görülmektedir. (Çift ejderler, Gök kubbenin idaresi ve ahengi sağlar; karanlık ve kötülüğe karşı savaşıır.)¹⁸ İç Asya Hun çağından beri gelişip gelenekselleşen "**hayvan stili**" kapsamındaki simgesel metal eşyaların uzantısı niteliğindedirler. Şaman standartları (alem) gibi aynalı ve topuzlu bir sancak gönderi üzerine geçmiştir.

Gönderin altında saç lüleleri şeklinde sarkan siyah kıllardan tuğları, som altından klipsler yüksük gibi kavrayıp sıkmaktadır. Klipslerin üzerinde kitabeler işlenmiştir (Resim 4).

Bu kısmın altına geçen bir salkım hâlinde, küçük metal çınıraklar, minik kuş figürinleri ve yaprakçıklar şeklinde bezeme pulları son grubu oluşturmaktadır.

Bu küçük buluntu grubu, Selçuklular kanalıyla doğrudan İç Asya kültürlerine bağlanan ve "Klasik Osmanlı" dönemindeki tuğlar ve alemler için de stilistik ve estetik temel oluşturan özellikler göstermektedir (Resim 5).

Bu standardın yanı sıra altın çukur Bizans sikkeleri ile pek çok başka altın, gümüş, bronz sikkeler, mücevherli muska mahfazası, mücevher kakmalı bilezik ve küpe gibi çeşitli takılar, Erzurum Müzesi'ne teslim edilmiş diğer önemli buluntulardır (Resim 5-7).

Erzurum Müzesi'ne teslim edilen diğer sikkelerin bir kısmı temizlenmiş; aralarında altın, gümüş, bronzdan çeşitli devirlere ait olanların bulunduğu görülmüştür.

¹⁸ Gönül Öney, "Dragon Figures in Anatolian Seljuk Art", *Bellekten* XXXIII, 130, Ankara, 1969, s:193-216.

Yüzey araştırmamızda, İller Bankası'ndan sağlanan 1/5000 ölçekli Malazgirt'in hal-i hazır planlarını içeren paftalar üzerinde sur kalıntılarını işaretlemeye ve fotoğraflamaya başladık. Kalıntıları bu fotoğraflar, çizim ve notlarla belirledik (Resim 8). Harap surların volkanik kaplama taşları sökülüp yeni inşaatlarda kullanılmıştı (Resim 9). Yine de Lynch'in planındaki gibi çift sıra surların şehri kuşattığını saptayabildik. Yine Lynch'in söz ettiği iki satırlık Arapça kitabeyi de bulduk (Resim 10-11). Vatandaşlar, bir süre önce görevli olduklarını öne süren bir grubun kitabenin mevcut kısımlarını sökülüp aldığını, kalan bazı parçaları sökmeye çalışırken tahrip ettiklerini, Erzurum'a teslim edeceklerini söylediklerini anlattı.

Ne var ki Erzurum Müzesinde bu parçalar yoktu!

Böyle simgesel değeri yüksek bir tarihî mirasa, bilinçli olarak yapıldığı izlenimi veren bu tahribat sırasında ve ardından, ilgili makamların da vatandaşların da seyirci kalması, tarihimize ne kadar sahip çıktığımızın ve aynı zamanda halk eğitimi konusundaki yetersizliğin göstergesidir.

İç Kale'nin doğu duvarı ile bu hizadaki sur kısmı ve sekizgen burç, özgün durumunu korumuştur. Kale içindeki evler kamulaştırılıp Belediyece yıktırılarak bu alan temizlenmiştir. O sırada hâlâ yerinde kalan toprak dolgu yüzünden özgün yapı nitelikleri görülemiyor; toprak altında kalan eserleri ortaya çıkarmak için arkeolojik kazı gerekiyordu.

Belediye, Hükümet Konağı meydanında tuvalet yapımı için temel kazdırırken, taş söveleriyle kapı olması gereken bir açıklık ortaya çıkmıştı. Lynch'in planında cami ve han olarak işaretlenen yere denk geldiği için bunun, iki yapıdan birinin kapısına ait olduğunu düşündük.

Kazılan çukurun 4 m derinlikte olması, buraların kalın toprak kütleleriyle dolduğunu göstermektedir. Mevcut kalıntılardan anlaşılıyor ki, eskiden burada bulunan yapılar toprak altında kal-

mış; tahrip olmuş; yeni yapılaşmalar yüzünden kurtarılamayacak duruma gelmişlerdir.

Paftalar üzerinde surlar işaretlenirken yeni bir evin bahçesinde toprak üzerinde göze çarpan türkuaz sırlı bir parçayı almak isteyince görüldüğünden daha büyük bir kap olduğu anlaşıldı. Çiğnenerek veya kurcalanarak yok olmasın diye dikkatle uğraşarak çıkardık; fakat hemen altında sırayla ayrı seramik kapların parçaları birbirini izledi. Formları hemen aynı, fakat bezemeleri farklı olan bu kaplar elden geldiğince birleştirildi; envanterlenerek bu 3 kap Erzurum Müzesi'ne teslim edildi (Resim 12).

Birinci kabın 2 cm yükseklikteki halka ayağı 9 cm çapındadır. Ağız çapı 30 cm, gövde yüksekliği 9,5 cm olup dış yüzü türkuaz sırlıdır. İç yüzeyin tümünü kaplayan 6 köşeli yıldız çizilmiş; göbeği ve sivri köşeleri yeşil, sarı, mor bitkisel motiflerle süslenmiştir. Kabın 4 cm enindeki yatay ağız kenarı iğ biçimli motiflerin zig-zag dizisi hâlinde işlenmesiyle bezenmiştir. Aralarına yeşil, sarı, kahve renkleri uygulanmıştır.

İkinci kap gövdesi 11,7 cm yükseklikte, 30 cm çaptadır. Halka ayak 2 cm yükseklikte, 9,5 cm çaptadır. İç yüzey sgrafito tekniğinde, merkezde kesişen 3 şerit ile üçgen daire dilimlerine bölünmüştür. Bunlara rumi desenler işlenmiştir. 2,5 cm enindeki ağız kenarına paralel çift çizgi ile bunu digonal kesen kahverengi bantlar işlenmiştir.

Üçüncü kabın büyük kısmı kırılıp kaybolmuştur. Gövde yüksekliği 12 cm, çapı 30 cm olup ayak yüksekliği 3 cm, çapı 10 cm kadardır. İçi sarı, kahve, yeşil renklerin ağır bastığı geometrik ve bitkisel desenlerle süslenmiştir. Göbekte içbükey kenarlı bir altıgen, içinde kıvrık saplı bir rumi yaprak işlenmiştir.

Bunlar 13.yy'da Doğu Akdeniz'de en popüler seramik türlerindedir. Sgrafito tekniğinde yapılmış üç renkli, şeffaf sırlı "Port Saint Symeon seramikleri" veya "Haçlı seramiği" de denen bu kaplar, Selçuklu figür ve desen geleneğini yansıtır.

Bu seramikler ilk kez 1935-36 yıllarında Hatay Samandağ El-Mina'da veya Port Saint Symeon'da yapılan kazılarda ortaya çıkmıştır. Uzun yıllar literatürde "Haçlı seramiği" diye geçen bu seramikler Arthur Lane tarafından "Port Saint Symeon seramikleri" olarak adlandırılmıştır. A. Lane Antakya ve Samandağ'ın Memlûkler tarafından fethinden yola çıkarak bu seramiğin 1268 yılından sonra üretilmediğine işaret eder¹⁹.

Bu seramikler esas olarak yalnız Hatay ve Çukurova'da değil; aynı zamanda Kıbrıs, Orta ve Doğu Anadolu'da da taklit edilmişlerdir

Port Saint Symeon seramikleri Kinet Höyük²⁰, Şeyh Şihabeddin Suhreverdi²¹ kazılarında ve İstanbul Çinili Köşk²², Ankara Etnoğrafya²³ Yozgat²⁴ Karaman, Ereğli müzelerinde de karşımıza çıkmaktadır.

¹⁹ G.Öney *Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları (Architectural Decoration and Minor Arts in Seljuk Anatolia)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1992, 46-50. Arthur Lane, "Medeval finds at Al-Mina in North Syria", *Archaeologia*, 87, (1938), s.19-78.

²⁰ M. J. Blackman – S. Redford, "Neutron Activation Analysis of Medieval Ceramics from Kinet, Turkey, Especially Port Saint Symeon Ware", *Ancient Near Eastern Studies*, 42, (2005), s.83-180; Marie-Hanriette Gates, "2001 Season at Kinet Höyük (Yeşil Dörtöyol, Hatay)", *Kazı Sonuçları Toplantısı* 24.1, (2003), s.288, şekil 13; Scott Redford, "Kinet Höyük'te bulunan bir Kase", *Konya Kitabı X, Prof. Dr. Rüçhan Arık-Prof. Dr. M. Oluş Arık'a Armağan – Uluslararası Türk Sanatı ve Arkeolojisi Sempozyum Bildirileri*, Ed. Haşim Karpuz-Osman Eravşar, Konya 2007, s.537-542.

²¹ Beyhan Karamağaralı, "Ereğli Şeyh Şihabü'd-din Suhreverdi Külliyesi Kazısı", *VIII. Vakıf Haftası*, Ankara 1990, Şekil 17-19.

²² C. Soyhan, "Çinili Köşkten Bir Grup Selçuklu Keramiği", *Sanat Dünyamız*, 11, (1985), s.9-17.

²³ Yıldız Meriçboyu, "Figürlü Bir Selçuklu Kasesi", *Sanat Tarihi Yıllığı*, 9-10, (1981), s.197-214.

²⁴ Hakkı Acun, "Yozgat Müzesindeki Selçuklu Kaseleri", *9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi*, V.1, Ankara 1995, s.1-12.

Mimarî tespit çalışmalarımız sırasında Malazgirt'in hemen her yerinde, yüzeyde çok sayıda ve türde seramik parçaları bulunmuştur.

Bunların çoğu, kap formu belirlenemeyecek ölçüde kırılmıştır. Bununla birlikte, seramik tekniği ve türü hakkında bize önemli bilgiler kazandıranları da vardır. Şeffaf türkuaz sır altına siyah desenler işlenen seramik türlerinden, sgrafito ve "champs-levais" tekniklerinin işlendiği türlere kadar, her çeşit örnek bu buluntular arasında yer almaktadır (Resim 13).

Az da bulunsa, koyu mavi sır üzerine lüster tekniğinde bezeme işlenmiş kap parçaları ile tek figürlü seramik buluntusu, açık türkuaz sırlı, sgrafito tekniğinde tavus figürü işlemeli parça önemli örneklerdir; hatta bazı klasik İznik işi parçalara da rastlanmıştır (Resim 14-15).

Kale içindeki yüzey araştırmamızın buluntuları arasında yer alan 2 adet sikkenin birincisinin ön yüzünde kabaca insan figürü seçilebilmektedir. Arka yüzü tamamen aşınmıştır.

İkinci sikke bakırdandır (Resim 16), 0,3 cm kalınlıkta ve 2,35 cm çaplıdır. Ön yüzünde at figürü belirgindir. Arka yüzündeki tahribat yüzünden darp yeri ve zamanı belirsiz kalmaktadır. Ancak şunlar okunabilmektedir:

El-nasr'üd-din...

Emir-ül mü'minin...

Malazgirt İlçesi yetkilileri tarafından, daha önceki kanalizasyon kazıları ve yol açma çalışmalarında ortaya çıkan bazı buluntular da tarafımıza teslim edilmiştir. Bunlardan önemli gördüğümüz 2 adet bronz havan, bir havan eli ile 2 adet su künkü de envanterlenerek Erzurum Müzesi'ne teslim edilmiştir (Resim 17).

Selçuklu dönemine ait olan bu bronz havanlar yaklaşık 12 cm genişliğinde, 9 cm yüksekliğindedir. Sekiz kenarlı olan havanla-

rın birer yüzünde halka, diğer yüzlerinin ortalarında birer kabartma damla motifi yer almaktadır. Havan eli de bronzdandır ve taban çapı 4,5 cm, yüksekliği 21 cm.dir. Tabandan 9,7 cm yüksekte, tokmakla sap arasında bir bilezik bulunmaktadır.

Su künklerinin boyları 42,5 cm, küçük ağız çapı 10 cm ve büyük ağız çapı 16 cm.dir.

Buluntular arasında bir seramik maşrapa da dikkate değer. Tek kulplu, kiremit kırmızısı hamurludur. Yüksekliği 11,5 cm, ağız çapı 9 cm, dip çapı 5,5 cm olup gövdesi basık küresel, boynu silindirik biçimdedir.

1988'de araştırmalarımızı Malazgirt çevresine yönelttik. Bulanık ilçesine bağlı Esenlik ve Molla Kendi köylerini ziyaret ettik.

Esenlik köyündeki cami, kitabesine göre H.725/M.1325'te yapılmıştır. Görünüşü, plan ve hacim biçimlenişiyle Bitlis ve Dunaysır Ulu camilerine benzemektedir (Resim 18-19).

Ayrıca bu köyde Türk mimarîsinde yeni bir tür ortaya koyan "Havuzlu Mescit" veya köylülerce "**Kuleteng**" denen bir yapıyla karşılaştık. Mescidin tamama yakınına kaplayan havuz, ahşap bindirme tarzında kırlangıç kubbe veya "tütekli kubbe" ile örtülüydü (Resim 20). Bu kubbe tarzı Erzurum evleri, Erzurum Ulu Cami'si, İspir Tuğrul Şah Cami'si, Kastamonu Talipler Köyü Cami'si gibi yapılarda da dikkati çeker. Bu örtünün örnekleri 18.yy. ve sonrasında yaygınlaşır.

Esenlik köyünde Ortaçağ'dan kalma pek çok anıtsal eser varken yakın zamanlarda yok edilmişlerdir. Eski mezarlıkta Ahlat türbelerine benzeyen bir türbenin kalıntıları, mezar taşları, yıpranmış durumda koç ve koyun heykeli şeklinde mezar taşları da tespit ettik. Aynı mezarlıkta bir mezar taşında H.606/M.1209-10 tarihi dikkati çekmekteydi.

Molla Kendi Köyü'nde de bir havuzlu mescit ile karşılaştık. Havuzun üstü yine kırılmalı kubbe ile örtülüydü. Mescidin cephesindeki kitabede H.1184 /M.1770 tarihi okunmaktaydı.

Havuzlu mescitlere Anadolu dışından bir örnek olarak İran'da İlhanlı dönemine ait "**Şehr-i İj**" camisi akla gelmektedir²⁵.

Molla Kendi'nde yine Ahlat'takilere benzer işlemeli mezar taşları bulunan bir mezarlık (Resim 21), bir mescit ve bir medrese yer almaktaydı. Medrese portalindeki kitabede H.1223/M.1808 tarihi okunabilmekteydi.

Görüldüğü üzere Malazgirt, başta Ortaçağ olmak üzere çeşitli kültür dönemlerinin sanat ve arkeolojisi bakımından önemle üstünde durulması gereken bir merkezdir. Bugünkü Türkiye kimliğinin başlangıç noktası kabul edilen Malazgirt, bilimsel olduğu kadar ulusal simge değerine de lâyık bir özenle ele alınmayı beklemektedir.

KAYNAKÇA

- ACUN, Hakkı, "Yozgat Müzesindeki Selçuklu Kaseleri", 9. *Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi*, V.1, Ankara 1995, s.1-12.
- Aksarayî, *Müsameretü'l-ahbâr ve müsayeretü'l-ahyâr*, Yay. Osman Turan, T.T.K. Ankara 1944.
- BIER, Lionel, "The Masjid-i Sang near Dârâb and the Mosque of Shahr-i İj. Rock-cut architecture of the Il-Khanid period", *Iran XXIV* (1986), s.117-130.
- BLACKMAN, M. J. – S. Redford, "Neutron Activation Analysis of Medieval Ceramics from Kinet, Turkey, Especially Port Saint Symeon Ware", *Ancient Near Eastern Studies* 42 (2005), s.83-180.

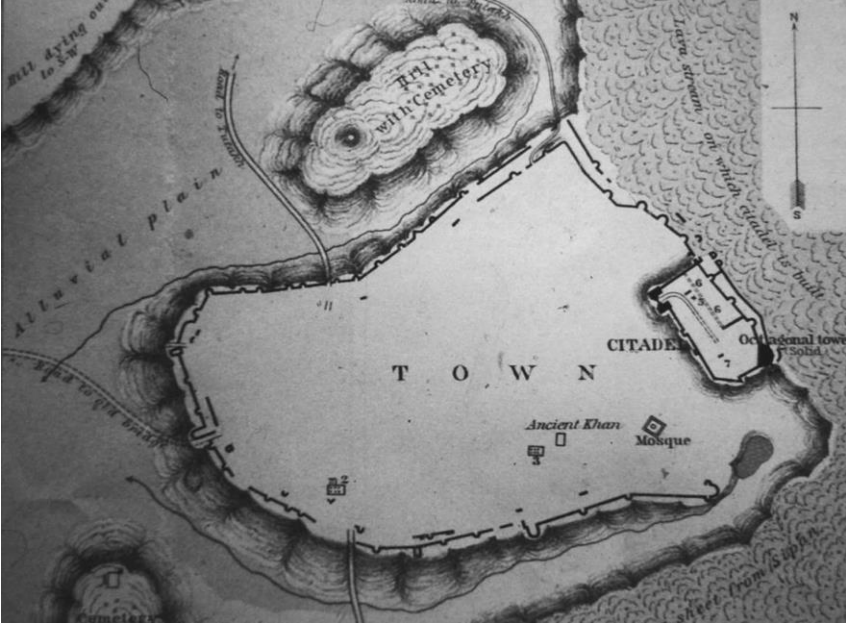
²⁵ Lionel Bier, "The Masjid-i Sang near Dârâb and the Mosque of Shahr-i İj. Rock-cut architecture of the Il-Khanid period", *Iran XXIV* (1986), s.117-130.

- BUCHNER, V. F., "Malazgirt", *İslam Ansiklopedisi, c.VII*, Maarif Basımevi, İstanbul 1957, s.240.
- DİRİMTEKİN, Feridun, "Selçukluların Anadolu'da Yerleşmelerini ve Gelişmelerini Sağlayan İki Zafer", *Malazgirt Armağanı*, T.T.K. Ankara 1972, s.231-258.
- Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, cilt 5 (Sadeleştirenler: Tevfik Temelkuran, Necati Aktaş), Üçdal Neşriyatı, İstanbul 1978.
- Evliya Çelebi, *Seyahatname* (Giriş), (Haz. İsmet Parmaksızoğlu). Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları 506, Ankara 1983.
- EYİCE, Semavi, *Malazgirt Savaşını Kaybeden IV. Romanos Diogenes (1068-1071)*, T.T.K. Ankara 1971, s.33-62.
- GATES, Marie-Hanriette, "2001 Season at Kinet Höyük (Yeşil Dört Yol, Hatay)", *Kazı Sonuçları Toplantısı* 24.1 (2003), s.283-298.
- KARAMAĞARALI, Beyhan, "Ereğli Şeyh Şihabü'd-din Suhreverdi Külliyesi Kazısı", *VIII. Vakıf Haftası*, Ankara 1990, s.258-268.
- KAYMAZ, Nejat, "Malazgirt Savaşı ile Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesine Dair", *Malazgirt Armağanı*, T.T.K. Ankara 1972, s.259-268.
- LANE, Arthur, "Medeval finds at Al-Mina in North Syria", *Archaeologia*, 87 (1938), s.19-78.
- LYNCH, H. F. B., *Armenia, Travels and Studies, vol. II*, London 1901.
- MERİÇBOYU, Yıldız, "Figürlü Bir Selçuklu Kasesi", *Sanat Tarihi Yıllığı*, 9-10 (1981), s.197-214.
- ÖNEY, Gönül, "Dragon Figures in Anatolian Seljuk Art", *Belleten* XXXIII, 130, Ankara 1969, s. 193-216.
- _____, *Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları (Architectural Decoration and Minor Arts in Seljuk Anatolia)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1992.
- REDFORD, Scott, "Kinet Höyük'te bulunan bir Kase", *Konya Kitabı* X, Prof. Dr. Rüçhan Arık-Prof. Dr. M. Oluş Arık'a Armağan – Uluslararası Türk Sanatı ve Arkeolojisi Sempozyum Bildirileri, Ed. Haşim Karpuz-Osman Eravşar, Konya 2007, s.537-542.
- SEVİM, Ali, *Malazgirt Meydan Savaşı*, T. T. K. Ankara 1971.
- _____, "Malazgirt Savaşı ve Sonuçları", *Malazgirt Armağanı*, T. T. K. Ankara 1972, s.219-230.
- SOYHAN, C., "Çinili Köşkten Bir Grup Selçuklu Keramiği", *Sanat Dünyamız*, 11 (1985), s.9-17.
- SÜMER, Faruk -Ali Sevim, *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*, T. T. K. Yayınları, Ankara 1971.
- YÜCEL, Tahsin, "Malazgirt", *Türk Ansiklopedisi, cilt XXIII*, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 1976, s.215.

Malazgirt ve Çevresi Yüzey Araştırması

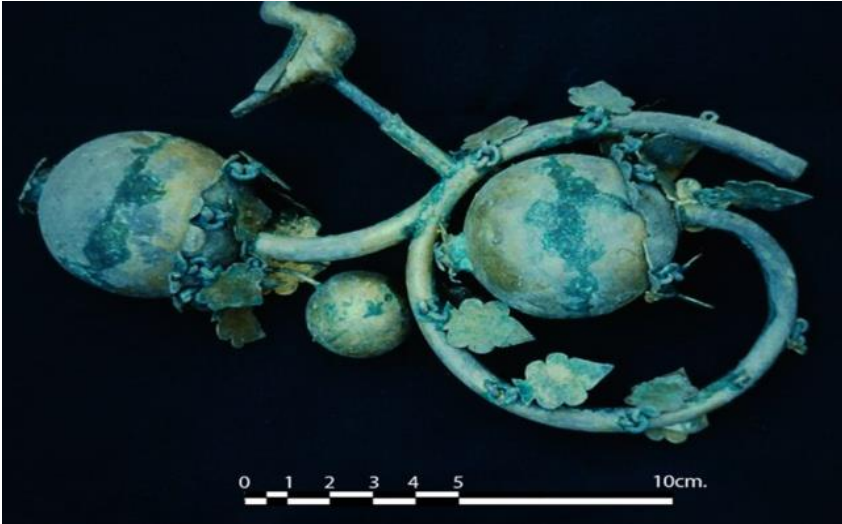
Resim 1. Malazgirt, genel görünüş (Lynch'den)

Resim 2. Lynch'in haritası

Resim 3. Standard, çift ejder figürü (Erzurum Müzesi)

Resim 4. Standard parçaları (Erzurum Müzesi)

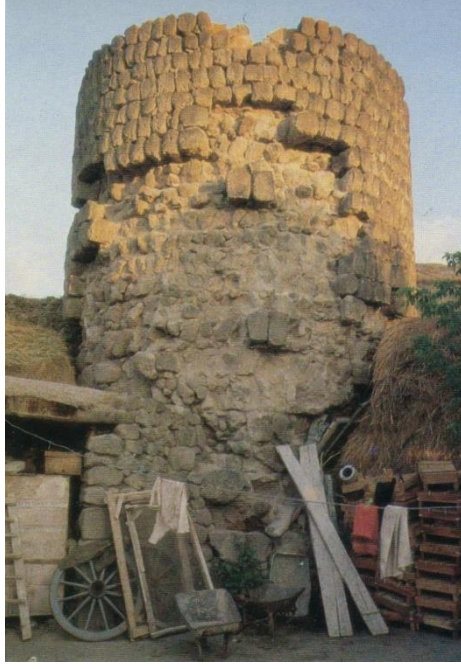
Resim 5. Altın İslam dönemi sikkeleri ve çukur Bizans paraları (Erzurum Müzesi)

Resim 6. Çeşitli ziynet eşyaları (Erzurum Müzesi)

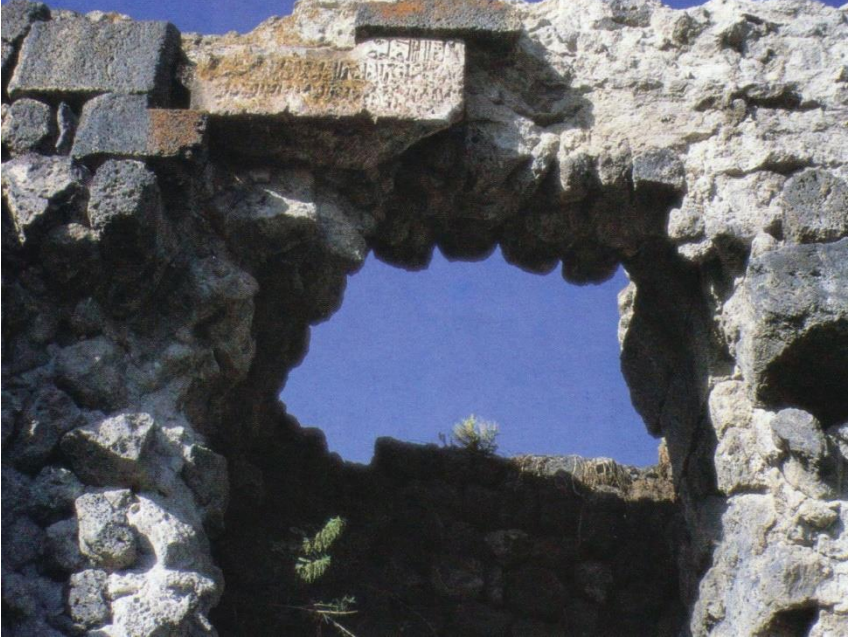
Resim 7. Çeşitli ziynet eşyaları (Erzurum Müzesi)

Resim 8. Burç

Resim 9. Surlar

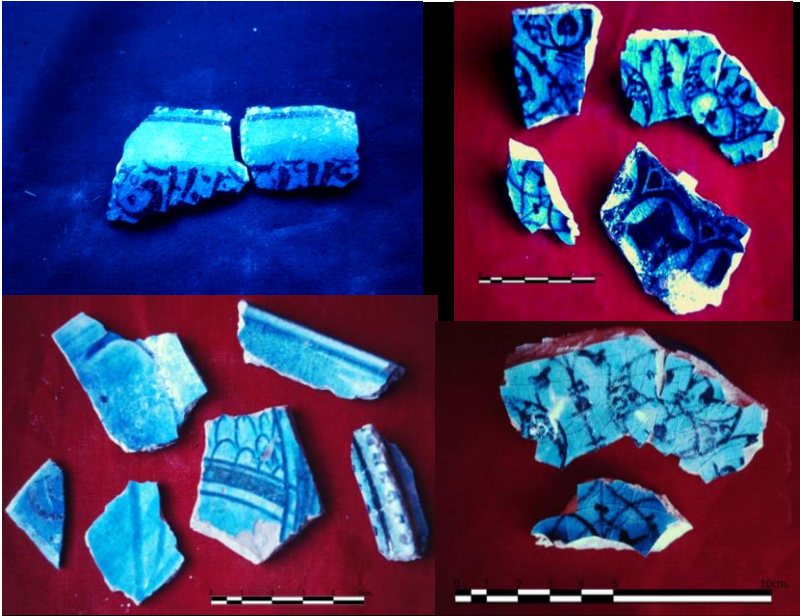
Resim 10. Kitabe

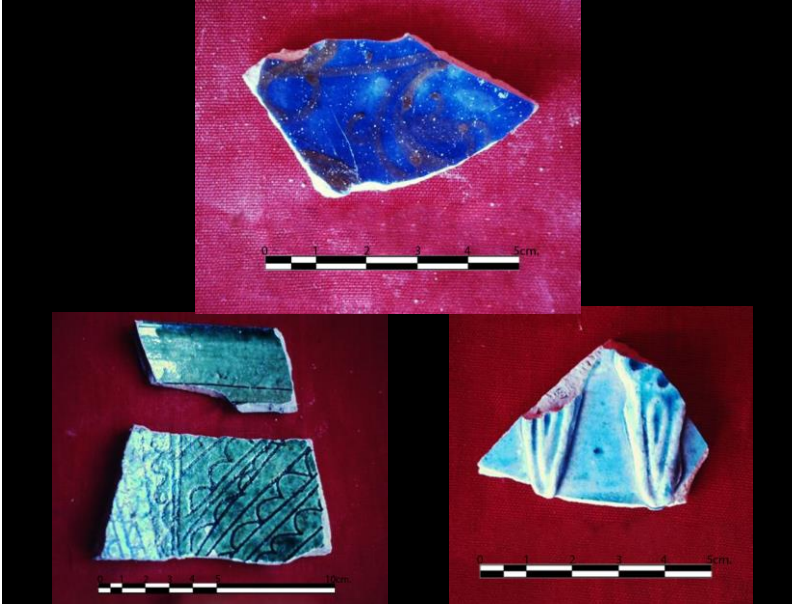
Resim 11. Kitabe ayrıntı

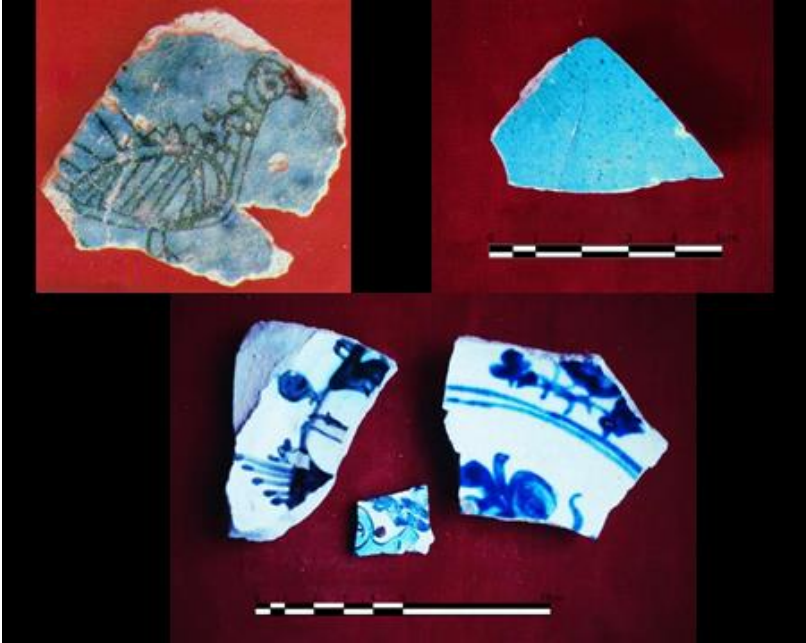
Resim 12. Port Saint Symeon denen seramikler

Resim 13. Çeşitli seramik parçaları

Resim 14. Çeşitli seramik parçaları

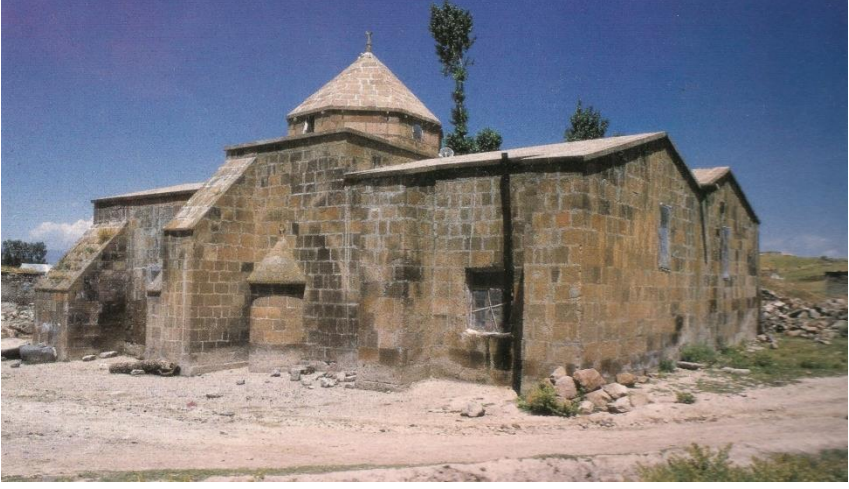
Resim 15. Çeşitli seramik parçaları

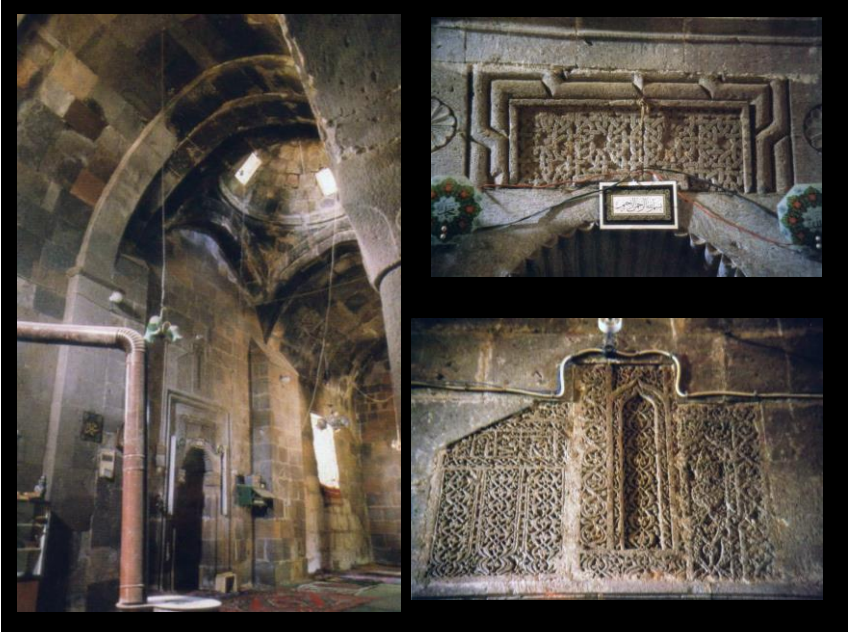
Resim 16. Bakır Sikke (Erzurum Müzesi)

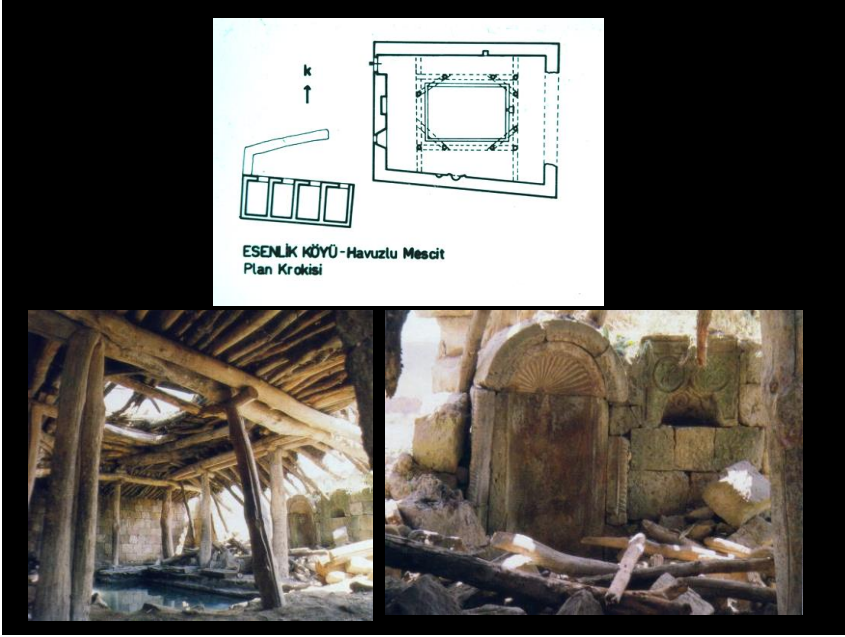
Resim 17. Havan, havan eli, künk ve maşrapa (Erzurum Müzesi)

Resim 18. Esenlik (Abiri) Camisi

Resim 19. Esenlik Camisi içi

Resim 20. Havuzlu Mescit içi görünüş ve mihrap

Resim 21. Molla Kendi Köyünde mezar taşı